

Eesti Teaduste Akadeemia seisukohad
Teadus- ja arendusnõukogu dokumendi
„Eesti ülikoolide, teadusasutuste ja rakendus kõrgkoolide võrgu ja tegevussuundade raport“
kohta

Eesti Teaduste Akadeemia jagab nimetatud dokumendis (edaspidi: „raportis“) esitatud seisukohta, et teadus ja kõrgharidus peavad kasvama välja pelgalt teenuse pakkuja paradigmat ning muutuma kaasaegse ühiskonna arengumootoriks.

Raport toob selgelt esile asjaolu, mida Akadeemia on püüdnud kõigil tasemetel juba aastaid teadvustada: praegu on suur osa Eesti teaduse potentsiaalset rakendamata ühiskonna hüvanguks ja Eesti kui terviku konkurentsivõime tõstmiseks. Seetõttu on tingimata vaja välja selgitada kõrghariduse võrgu ja teadussüsteemi tugevad ja nõrgad küljed, kriitiliselt hinnata kitsaskohti ning, eelkõige, leida võimalusi struktuursete probleemide ületamiseks.

Raporti kõige tähtsamaks tulemuseks peame terava ja laiapõhjalise diskussiooni tekkimist kõrghariduse ja teaduse üle, mis mõlemad on strateegiliselt olulised Eesti edukuse kindlustamiseks tuleviku järjest konkurentsitihedamaks muutuv maailmas. Seni on arutelud neis valdkondades piirdunud lokaalsete, vahetat lähiperspektiivi puudutavate aspektidega; ennekõike rahastamise korraldamisega.

Raport on koostatud Riigikogu poolt 22. jaanuaril 2014 kinnitatud Eesti teadus- ja arendustegevuse ning innovatsiooni strateegia (edaspidi TAI strateegia) „Teadmispõhine Eesti“ aastateks 2014–2020 kontekstis. Selle arengukava täitmine on hädavajalik Eesti teaduse paremaks kaasamiseks ühiskonna ja majanduse arengusse. TAI strateegiaga võrreldes oli raporti lähteülesandes seatud suhteliselt kitsapiirilised eesmärgid. Nende seas domineeris Eesti ülikoolide ja teadusasutuste rahvusvahelise konkurentsivõime suurendamise problemaatika. Märksa vähem käsitleb raport seda, kuidas kõrgharidus ja teadustegevus suudaksid aidata kaasa meie ees seisvate sotsiaal-majanduslike probleemide lahendamisele ning Eesti kui terviku konkurentsivõime parendamisele.

Sellest tulenevalt kirjeldab raport Eesti ülikoolide ja teadusasutuste võrku ja tegevussuundi kohati ülelihtsustatult, jättes kõrvale suure pildi ja strateegilist laadi küsimused (nt milliseid uusi funktsioone peaks kogu süsteem ümberkujunduste tulemusega suutma täita või millised on TAI strateegia lähiaastate realistlikud prioriteedid). Veidi utreerides võib raportist välja lugeda möödunud sajandisse kuuluva kontseptsiooni– „taome teadlased atradeks“. Kohtame ka ettepanekuid, mida on erineval moel rakendatud juba pikka aega (nt sõltumatud rahvusvahelised evalvatsioonid, p.2.2 ja 2.3; riiklike programmide käivitamine, p.2.8; tippõppejõudude toomine Eesti ülikoolidesse, p.2.9).

Akadeemia on seisukohal, et raportis formuleeritud ettepanekud vajavad: a) täpsustamist olemasoleva (ja võimaluste piires mõistlikult toimiva) struktuuri kontekstis, b) sotsiaal-majanduslikku analüüsi muudatuste kasuteguri määratlemiseks, aga ka c) sidumist TAI strateegia prioriteetidega, mis on realselt saavutatavad riigi praeguses majanduslikus olukorras ja sõlmitud poliitiliste kokkulepete taustal.

Teaduste Akadeemia on nõus võtma vastutuse sellise analüüsi korraldamise, täpsustatud ettepanekute sõnastamise ning realistliku meetmetevõrgustiku formuleerimise eest.

Akadeemia soovib rõhutada järgmisi üldisi aspekte:

- Paljud valdkonnad Eesti teaduses on hoolimata kroonilisest alafinantseerimisest ja inimressursside piiratuses arenenud mõjukaks ja konkurentsivõimeliseks maailmatasemel. See sõnum on raportis kajastatud vaid ühe lausega, seondatult viimaste

aastate eurorahastusega. Ent meie teaduse (teiste riikide taustal) silmapaistvad edulood on samas peegeldus Eestis tehtud varasematest teaduspoliitilistest otsustest ja valikutest, teisisõnu, praegu eksisteeriva kõrghariduse ja teaduse süsteemi toimimisest.

- Tavaliselt toimuvad läbimurded maailma paremiku mitmete haruldaste tingimuste koostoimel. Sellised läbimurded ehk tippteadus on tarvilik (kuid mitte piisav) tingimus kvaliteetse kõrghariduse andmiseks. Asutuste konsolideerimised ja restruktureerimised võivad kergesti viia läbimurdeid saavutanud teadusrühmade lagunemiseni. Teisisõnu: see, mis võib tunduda hea kõrghariduse andmise, kui isoleeritult käsitletud majandusvaldkonna, konkurentsivõime suurendamiseks, ei pruugi soodustada tippteaduse funktsioneerimist ning võib kaudselt pärssida ümberkujunduste tulemuslikkust.
- Dupleerimise tähendus on kõrghariduses ja teaduses erinev. Kui haridussüsteemis on dupleerimine sageli ekvivalentne vahendite raiskamisega, siis teadusmaastikul ei ole ette teada, milline meetod või lähenemine annab lõpuks parima tulemuse. See on valdkond, kus turumajanduslik lähenemine ei tohi olla kõikehõlmav.
- Ülikoolidel ja rakenduskõrgharidust andvatel asutustel on põhimõtteliselt erinev roll riigi funktsioneerimises. Rakenduskõrgharidusel tuleb luua lühikese ajaga (ligikaudu 3 a) kompetents praegu meie ees seisvate suhteliselt kitsapiiriliste väljakutsete jaoks. Ülikoolid peavad kasvatama laia silmaringiga eksperte magistri ja doktori tasemel, kes on võimelised lahendama tulevikus esile kerkivaid probleeme ning kelle puhul haridus ei piirdu praktiliste oskustega. Seetõttu tuleks neid institutsioone (teisisõnu, akadeemilist ja rakenduskõrgharidust) selgelt eristada ja kogu kõrgharidussüsteemi planeerimisel käsitleda eraldi, kuid teineteist täiendavatena.
- Evalveerimise aspekt on raportis esitatud ülelihtsustatult. Erinevatel tasemetel ning struktuuriga (nt teadusvaldkondade või institutsioonide lõikes) evalvatsioonid on Eesti kõrghariduses ja teaduses seadusega sätestatud ja toimuvad regulaarselt. Pigem on probleem selles, et nende sisustamine konkreetsete eesmärkidega on ebapiisav, hindamise kvantitatiivne aspekt sageli puudub ning evalveerimise järel pole kas sisulisi järeldusi tehtud ja/või ei ole evalveerimise tulemused leidnud reaalset kasutamist. Seetõttu peame vajalikuks ennekõike juba olemasoleva dokumentatsiooni (nt evalveerimisraportid) alusel „inventuuri“ tegemist. Eesmärgiks peaks olema kõnesolevale raportile sarnanev „metatekst“, mis võtab kokku, mis on tehtud, mis tegemata ja mida oleks vaja kindlasti teha; aga ka sõnastab, kas oleme valmis tegema strateegilisi (nt mõnesid nõrku valdkondi või institutsioone) diskrimineerivaid otsuseid.
- Väga küsitav on radikaalne muutus kõrghariduse rahastamises – üleminek värskelt juurutatud tasuta kõrghariduse mudelilt koolituslepingute süsteemile (ehk tasulisele kõrgharidusele). Selliste muutuste ajaskaala on tavaliselt kümnekond aastat. Kui aga tasuta kõrghariduse mudeli käivitamine on osutunud strateegiliseks veaks, siis tuleb seda ka nõnda avalikult välja öelda.
- Kuigi kõrghariduse ja teaduse võrgustik ilmselt vajab teatavat modifitseerimist, ei saa mastaapseid ümberkorraldusi (nt väga erineva profiili, töökorralduse ja suunitlusega asutuste liitmist) teha ilma pikaajalise lisaressursita. Seda on näidanud ka raportis eeskujuks toodud Soome kogemus Aalto ülikooli loomisel.

Akadeemia toetab järgmisi raportis esitatud ettepanekuid:

- Teadusrahastuse süsteemi korrastamine ja jätkusuutlikuks muutmise eelkõige baasrahastuse mahu hüppelise suurendamise kaudu (raporti p.2.7). Seejuures peame vajalikuks kasutada baasrahastuse jagamiseks selget mehhanismi (et baasfinantseerimise lõviosa ei läheks neile, kes ei suuda saada konkurentsipõhist rahastust) ja määratleda asutuste vastutus; säilitades samas konkurentsipõhise rahastuse mahu (mis

on raportis mainimata, kuid väga oluline rõhuasetus). Selline toimimisviis oleks oluline samm projektsuse osakaalu üldiseks vähendamiseks kõrghariduse ja teaduse rahastamises ning ühtlasi võimaldaks asuda juurutama kaasagset karjäärimudelit kõrghariduses ja teaduses.

- Inimkapitali arendamise tõhustamine, nt üliõpilaste suunamine maailma juhtivatesse ülikoolidesse (p.2.6).
- Inventuuri tegemine kõrghariduse erineva astme diplomi saanud lõpetajate asumisest erialasele tööle (p.2.1).
- Õppekavade konsolideerimine ja dubleerimise vähendamine mõnedes valdkondades (p.2.17).
- Ühise turundussüsteemi loomine (p.2.16).

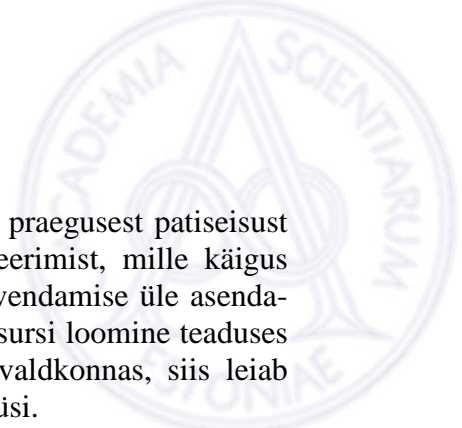
Akadeemia ei pea õigeks järgmiste ettepanekute realiseerimist praeguses olukorras või lähitulevikus:

- Kõrghariduse saanute sunnismaisuse rakendamine riiklikul tasemel (p.2.4), mis on vastuolus Euroopa Liidus kehtiva tööjõu vaba liikumise põhimõttega.
- Suuremastaabiline konsolideerimine ja asutuste kokkusulandamine (2.10). Haridus- ja teadusvaldkonna spetsiifika tõttu ei ole alust arvata, et sellega kaasneks arvestatav kokkuvõtte. Kogu valdkonna struktuurse alarahastuse probleemi see ei lahenda. Pigem on tõenäoline, et väga suurte institutsioonide juhtimine on keerukas ja kulukas ning et Eestis puudub vastav kompetents (vt. p.2.11). Samuti on tõenäoline, et üksikute uurimisvaldkondade (mida seni arendatakse väiksemates asutustes) jätkusuutlikkus sellest ei parane. Pigem ilmneb vastupidine efekt: kui praegu kehtib institutsionaalse rahastuse vähendamisel ka väikeste asutuste tasemel 85% protsendi reegel, mis võimaldab üleminekuaega asutuse töö ja uurimisvaldkonna modifitseerimiseks, siis suure struktuuri sees see ei rakendu.

Muud spetsiifilised aspektid:

- Akadeemia ei pea põhjendatuks eesti ja inglise õppekeele vastandamist normatiivaktide tasemel (p.2.18, 2.19). Mitmekeelne õpe on paljudel erialadel saanud normaalseks õppeprotsessi osaks. Küll aga on oluline magistri- ja doktoriõppe tasemel tehtud teadustööle ja sellel tasemel läbiviidavale õppele eestikeelse toe ja populariseerimisvõimaluste tagamine, mis on vajalik eesti (teadus)keele ja kultuuri arenguks.
- Arstiteaduse ja meditsiini spetsiifika tõttu on Eesti selle valdkonna kõigi oluliste erialade arendamiseks liiga väike. Seetõttu on selles valdkonnas teatav killustumine meie arengu vältimatu osa ning suurejooneline konsolideerumine (p.2.10) pole lahendus. Nii näiteks täidab Tervise Arengu Instituut põhiosas mitte niivõrd teaduslikke, kui võrd Eesti riigi funktsioneerimiseks vajalikke ülesandeid.
- Akadeemia peab vajalikuks tunnustada raportis mittekäsitletud kunstide valdkonna autonoomiat ja spetsiifilisust ning soovib mitte ette näha Eesti Kunstiakadeemia (EKA) ning Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia (EMTA) liitmist suurematesse kooslustesse. Küll aga peame mõistlikuks kontsentreerida nende valdkondade haridus EKAsse ja EMTAsse kui juhtivatesse keskustesse.

Eesti Teaduste Akadeemia ühineb raporti seisukohaga, et paljudest edulugudest hoolimata ei ole olukord Eesti teaduskorralduses praegu rahuldav. Eelkõige ei taga rahastamismahud ühiskonnale vajalikus ulatuses teadusuuringuid ega teadlaskonna kestlikkust. Selles kontekstis varitseb meid oht, et kõnesolev raport juhib tähelepanu süvaprobleemidelt kõrvale ning tekitab tunde, et teadus- ja kõrgharidussüsteemis on raha piisavalt ning ainult koondamiste ja liitmistega on võimalik rahuldaval moel edasi minna.

Kõrghariduse reformimine teaduse spetsiifikat arvestamata ei vii meid praegusest patiseisust edasi. Peame kindlasti vältima taoliste raportite tavapärast interpreteerimist, mille käigus diskussioon vahendite struktuurse puudujäägi (ehk raha vähesuse) leevendamise üle asendatakse formaalse optimeerimisega. Kuna kõrgelt kvalifitseeritud inimressursi loomine teaduses on erakordselt ajakulukas, kulukam kui üheski teises inimtegevuse valdkonnas, siis leiab Akadeemia, et kardinaalsed muudatused vajavad väga põhjalikku analüüsi.

Riigi tasemel ilmnunud struktuurne vastuolu praegu käimasoleva teaduse finantseerimise reformi tulemuste ja TAI strateegia eesmärkide vahel võib meid kergesti viia vajaduseni käivitada kas strateegia või finantseerimisreformi muutmine või mõlemad. Oleme jõudnud situatsiooni, kus teadmuspõhise majanduse käsitlemine paljude valitsuse esindajate ja Riigikogu liikmete poolt on puhtalt retooriline ning lahutatud TAI strateegia eesmärkide suunas liikumisest. Teaduste Akadeemia on seisukohal, et see, kuhu riik raha paneb, peab olema kooskõlas kehtivate strateegiatega ning ei tohi olla vaid jooksvate poliitiliste kokkulepete küsimus. Meie ees on ühine ülesanne – kindlustada Eesti jätkusuutlik areng.

Teaduste Akadeemia on valmis võtma vastutuse riigi kui terviku arenguks ning teaduse, hariduse ja kultuuri väärtustamiseks vajaliku teadusliku kompetentsi ning sellele vastava kõrghariduse tervikpildi koostamise eest. Selle realiseerimine nõuab väga erinevate valdkondade ekspertide ja paljude institutsioonide loovat koostööd. Rõhutame vajadust harmoniseerida see pilt kahe pealtnäha vastandliku sihiga: üle-euroopaline kõrghariduse ja teaduse lõimumine ning edukus ja ekstsellentsus maailmatasemel, tagades samal ajal eesti keele, rahva ja kultuuri jätkusuutliku arengu. Ümberkorraldused ilma terviklikku pilti silmas pidamata võivad, aga ei pruugi, viia soovitud tulemusteni.

8.10.2015